

*Пахлеванзаде А.,
аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету*

МІСЦЕ ПРИНЦИПУ РОЗУМНОСТІ СТРОКУ В СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні аспекти упровадження в кримінальне судочинство України принципу розумності строку. Визначено рівні нормативно-правового закріплення цього принципу: міжнародний, європейський, національний. З'ясовано його роль у механізмі забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Наголошено на важливості обов'язку із забезпечення проведення кримінального провадження в розумні строки як необхідної передумови виконання завдань кримінального провадження та дотримання основоположних прав людини на всіх його стадіях.

Ключові слова: принципи права, засади права, принцип розумного строку кримінального провадження.

Постановка проблеми. Як справедливо зазначають науковці-правники, якісні характеристики сучасного правового порядку, становлення якого стане результатом проведення правової реформи, неможливі без системних трансформацій у правовій сфері, метою яких має бути утвердження й гарантування пріоритету основоположних прав людини [1, с. 23].

Значним кроком у напрямі реального забезпечення прав і свобод людини та громадянина стало прийняття у 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), у ст. 2 якого першочерговим завданням кримінального провадження визначено захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду справи [2]. Здійснення кримінально-процесуальної діяльності ґрунтується на визначених засадах (принципах), систему яких певним чином змінено, оновлено, пристосовано до міжнародно-правових стандартів. Принцип проведення кримінального провадження в розумні строки є необхідною передумовою виконання завдань кримінального провадження та дотримання основоположних прав людини на всіх його стадіях.

Питанням, пов'язаним із визначенням строків у кримінальному провадженні, були присвячені дослідження багатьох науковців, серед яких особливо варто відзначити праці В.Т. Маларенка, О.Р. Михайленка, С.О. Заїки, С.Б. Фоміна, Ю.П. Аленіна, С.О. Голунського, М.М. Гродзінського, А.П. Гуляєва, В.П. Даневського, А.Я. Дубинського, Г.В. Юркова, Л.В. Юрченка та ін. Проте із набранням чинності КПК України проблема забезпечення дієвості принципу розумності строків в Україні знову набула своєї актуальності. Серед науковців, які займаються проблемою розумності строків у кримінальному провадженні, потрібно виділити публікації В.Д. Басая, О.А. Гончаренка, В.В. Городовенка, Л.В. Карабути, О.П. Кучинської, О.В. Хотинської-Нор, Т.А. Цувіні й ін.

Отже, оскільки в науці кримінально-процесуального права не сформулювалося чіткого розуміння принципів (засад), а також беручи до уваги оновлену парадигму державно-правового

розвитку, у якій принципи посідають важливе місце, їх дослідження як системи та окремих з них, зокрема розумності строків, є актуальним і практично значущим.

Виклад основного матеріалу дослідження. Філософсько-методологічний аспект дослідження розумності строків проведення кримінального провадження.

Фахівці не раз зазначали важливість значення розумності для правового регулювання, що визнається всіма класичними підходами до праворозуміння. Так, з погляду природного праворозуміння право традиційно розглядають як продукт розуму людини; розумність є стандартом, що дає підстави перевірити право на його відповідність моралі, скасовувати певні правові акти. З позиції юридичного позитивізму, розумність як вимога до правового регулювання зумовлена необхідністю забезпечення його адекватності й ефективності; розумність спрямована на захист здорового глузду, у тому числі під час інтерпретації та застосування права. Отже, у різних концепціях праворозуміння розумність є ланцюгом, який поєднує позитивне і природне право [3, с. 12–13].

У юридичній сфері категорія розумності може вказувати на якість нормативного правового установа (звичаю, закону тощо); індивідуального правового акта; якогось іншого елемента механізму юридичного регулювання (процедури, її окремих елементів, юридичного змісту й фактичної поведінки учасників правовідносин тощо) [4, с. 48].

У сучасних умовах відбувається відхід від державоцентричної до людиноцентричної ідеології праводержавотворення, що відображено в ціннісній переорієнтації зв'язків держави та людини, у яких людина стала пріоритетом. Яскравим прикладом так званого «людиноцентристського повороту» вітчизняного праводержавознавства, на думку П.М. Рабіновича, стало внесення до його предмета закономірностей виникнення, функціонування та розвитку загальносоціальних (тобто до- й позаюридичних) прав, свобод і обов'язків людини, як наслідок, становлення (у його межах) основ загальної теорії прав людини як неодмінного підрозділу, а тепер навіть концептуального ядра вітчизняної загальної теорії права та держави [5, с. 42].

Виокремлюється принцип людиноцентризму – визнання людини, а не норми, правового припису, суспільства або держави центром правової реальності, навколо потреб і системи комунікацій якої обертається світ правових явищ [6, с. 42].

Очевидно, що за таких умов базисом оновленої парадигми взаємовідносин державних органів із людиною, у тому числі під час відправлення кримінального провадження, мають стати принципи (засади).

П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун зазначають, що принципи – це категорія об'єктивна [7; 8], С.С. Алексєєв, О.А. Лукашева, Р.З. Лівшиц, В.І. Нікітінський уважають, що принципи є сферою правосвідомості, правової ідеології й науки [9, с. 130].

Суперечності у визначенні поняття принципів права намагався усунути А.М. Колодій, наголошуючи, що принципи права –

це такі відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності й підвалини цього типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права [10, с. 15].

Не аналізуючи наявні в юридичній літературі дефініції поняття «принципи права», оскільки це становить предмет окремого наукового дослідження, зазначимо, що проблема принципів є багатогранною та невичерпною. У сукупності з поняттями, категоріями й законами принципи становлять фундамент будь-якої науки, у тому числі й правової. І саме комплексний підхід, який усе більше набуває поширення і розвитку в сучасній науці, помітно підвищує роль принципів у науковому пізнанні, оскільки саме вони роблять науковий пошук системним і послідовним.

Варто вказати на відсутність у кримінально-процесуальному законодавстві України, як у КПК України 1960 р., так і в КПК України 2012 р., визначення принципів (засад) кримінального провадження. Ст. 7 нового КПК України закріплює їхню систему, що впливає на формування цих понять у правовій науці. Наукова доктрина виробила значну кількість дефініцій поняття «принцип» (близько 40). Загальним у цих визначеннях є розуміння цього явища як першооснови, підстави, аксіоми, постулату, передумови знання, керівної ідеї, центрального поняття, відправного пункту пояснення, основоположного теоретичного знання [12, с. 13].

Поділяємо точку розу науковців, які зазначають, що принципи справляють величезний вплив на процес підготовки та прийняття кримінально-процесуального закону. Вони є своєрідним фундаментом, на якому вибудовуються й реалізуються кримінальні процесуальні норми та приписи. Вони є орієнтиром усієї правотворчої й правозастосовної діяльності посадових осіб і державних органів у сфері кримінального судочинства. Вони сприяють усуненню суперечностей між окремими правовими приписами, підвищують ефективність механізму забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження [13, с. 273].

Така засада, як розумні строки, у КПК України 2012 р. відображена вперше. Ст. 28 КПК України закріплює оцінний підхід до розуміння розумності строків як таких, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій на прийняття процесуальних рішень.

Розумність строку кримінального провадження є одним із елементів принципу справедливого розгляду, спрямованого на забезпечення верховенства права під час здійснення кримінального судочинства як основоположної засади побудови та діяльності всього державно-правового механізму.

Фахівцями слушно зазначається, що оновлений КПК України основним критерієм ефективності роботи органів кримінальної юстиції й суду визначає саме дотримання розумних строків провадження у справі. Цьому сприяє й норма про те, що підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотання, у якому викладаються обставини, що зумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені КПК України [14, с. 9–10].

Сама назва статті передбачає на перший погляд певне термінологічне неузгодження, оскільки тут одночасно застосовані поняття, що є синонімами. Але поняття принципу та засади дещо різняться. Убачається, що ця різниця в контексті дослідження розумності строків пов'язана з ідеями впровадження у правову систему України природного права, у якому засади – це те, що лежить в основі права й визначає його сутність і зміст.

Нормативне закріплення принципів визначає їхній загальнообов'язковий характер, сприяє однозначному розумінню цієї категорії, дає змогу охарактеризувати їхній зміст, сутність і призначення, зумовлює вдосконалення чинного цивільного процесуального законодавства. Будучи вираженими в нормативно-правових актах, принципи стають дієвим регулятором поведінки учасників правовідносин. Тут виявляється така ознака принципів, як регулятивність. Однак варто зазначити, що регулятивні властивості принципів не можна ототожнювати з регулятивними властивостями норм права, оскільки в принципів регулятивний вплив більш абстрактний. Звичайно, за допомогою одних лише принципів не можна врегулювати всі правовідносини, але в разі наявності прогалин суд може виходити із загальних засад судочинства, застосовувавши аналогію права або аналогію закону.

Характер права відображає ступінь демократизму суспільних відносин і законодавства України. Логічний зв'язок між принципами, закріпленими в Конституції України та галузевому законодавстві, свідчить про їхній правовий зміст і ієрархічну взаємозалежність.

Нормативно-правове закріплення розумності строків кримінального провадження має кілька рівнів: міжнародно-універсальний, міжнародно-регіональний (у цьому випадку мається на увазі європейський) і національний.

Так, міжнародно-універсальний рівень представлено передусім у ст. 9 Міжнародного пакту про громадські та політичні права (1966 р.) [15], Зводом принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином (1988 р.) [16]. У цих документах закріплено положення про гарантування права кожного на розгляд справи упродовж розумного строку. Також міститься вимога проведення судового розгляду стосовно затриманої особи в розумні строки після її затримання або звільнення цієї особи до розгляду справи (провадження) у суді. Правосуддя має бути швидким. Тривала невинуватана затримка процесу практично рівнозначна відмові в правосудді.

Міжнародно-регіональний (європейський) рівень нормативно-правового закріплення розумності строків кримінального провадження представлено насамперед Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), яка містить посилання на «розумний строк» як передбаченого права кожного на судовий розгляд у строки, зазначені законодавством (ч. 3 ст. 5, ст. 6) [17].

Статистичний аналіз роботи Європейського суду з прав людини свідчить (далі – ЄСПЛ) про те, що кількість скарг, за якими було встановлено факти порушення державами права на справедливий суд, становить майже половину (45,01%) від загальної кількості справ проти держав-членів Ради Європи. Основною проблемою в цьому контексті є суттєве затягування розгляду справ на національному рівні судовими органами. Крім того, частка справ, у яких ЄСПЛ було встановлено факт порушення Україною права на справедливий суд, є найбільшою (33% від загальної кількості рішень, ухвалених проти України) [18]. Як слушно зазначає С.В. Шевчук, поки що відсутній чіткий план щодо вирішення проблеми порушення строку розумності як у національних судах, так і в ЄСПЛ [19, с. 18].

Національний рівень закріплення розумності строків кримінального провадження в Україні може бути охарактеризовано відповідно до форм і ступенів такого закріплення. Так, найвищий ступінь, безумовно, утворює конституційно-правове регулювання. Форми вираження принципів в Конституції можуть бути різними. Законодавче закріплення «основних ідей» може бути у вигляді окремої статті, яка містить лише їхню назву. Так,

ст. 15 Конституції України [20] визначає, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, що надає можливість розглядати принципи права як загальнолюдське надбання. Саме за їх допомогою й із безпосереднім застосуванням правової системи, навіть такі, що належать до різних правових сімей, наближаються одна до однієї. Також прикладом може бути п. 3 ст. 129 Конституції України, де зазначено основні засади судочинства.

Іншим способом правового опосередкування принципів є їх закріплення в окремій статті, яка містить їхню назву та коротку характеристику. Зокрема, у ст. 28 КПК України визначено короткий зміст засади розумності строків. Найпоширенішою формою вираження принципів у нормах кримінального процесуального права є закріплення їхнього змісту в кількох статтях.

Цікавим є шлях нормативно-правового закріплення розумності строків кримінального провадження в Україні. До 2011 р. кримінально-процесуальне законодавство України не містило правила щодо розумності строків. Але це не означає, що цей принцип не діяв, незважаючи на відсутність його нормативно-правового закріплення у відповідному галузевому законодавстві. Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод в 1997 р., Україна тим самим визнала дію приписів ЄСПЛ, а отже, і дію рішень, що мають прецедентний характер, на території держави. Наступним кроком стало прийняття у 2006 р. Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», що був спрямований на регулювання відносин, які виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення ЄСПЛ у справах проти України; із необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; з упровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення кількості заяв до ЄСПЛ проти України.

У 2006 р. Указом Президента України було ухвалено Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, у якій зазначалось, що правосуддя має здійснюватись на підставі загальних принципів, серед яких названо і принцип розумності строків провадження. Наступним кроком нормативно-правового закріплення цього принципу стало прийняття у 2012 р. КПК України, де серед найважливіших засад визнано принцип розумності строків (ст. 28).

Висновки. Отже, існують різні сфери опанування й реалізації засад розумності строків у кримінальному провадженні: це філософсько-методологічний аспект дослідження розумності строків проведення кримінального провадження; це й проблеми нормативно-правового закріплення розумності строків кримінального провадження; це й проблеми визначення та закріплення критеріїв розумності. Кожен із означених напрямів дослідження розумності строків є важливим і необхідним для кримінально-правової науки України, оскільки їх подальша розробка є необхідною передумовою виконання завдань кримінального провадження й дотримання основоположних прав людини на всіх стадіях кримінального процесу.

Література:

1. Малишев Б.В. Правова реформа: поняття, ознаки, види / Б.В. Малишев // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 3. – С. 19–23.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий 13 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.
3. Мандрікова К.О. Розумність у правовому регулюванні: вимоги до нормотворчості та правозастосування : автореф. дис. канд.

юрід. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / К.О. Мандрікова. – Х., 2015. – 20 с.

4. Рабінович С.П. Нормативний зміст засади розумності: природно-та позитивістський виміри / С.П. Рабінович // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 7. – С. 47–58.
5. Рабінович П.М. Права людини і громадянина : [навч. посіб.] / П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2000. – 464 с.
6. Завальнюк В.В. Антропологічне осягнення правової реальності: юриспруденція на перетині епох : [монографія] / В.В. Завальнюк. – О. : Юрид. л-ра, 2012. – 208 с.
7. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права і держави : [навч. посіб.] / П.М. Рабінович. – К. : ІСДО, 2008. – 224 с.
8. Скакун О.Ф. Верховенство права як принцип інтеграції правових систем в сучасному світі / О.Ф. Скакун // Наукові праці ОНЮА. – 2009. – Т. VIII. – С. 34–41.
9. Лившиц Р.З. Теорія права : [учебник] / Р.З. Лившиц. – М. : БЕК, 1994. – 224 с.; Алексеев С.С. Тайна права: его понимание, назначение, социальная ценность / С.С. Алексеев. – М. : Норма, 2001. – 176 с.
10. Колодій А.М. Принципи права / А.М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
11. Демин В.Н. Принцип как форма научного познания / В.Н. Демин. – М. : Изд-во МГУ, 1976. – 160 с.
12. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : [монографія] / О.П. Кучинська. – К. : Юрінком інтер, 2013. – 288 с.
13. Городовенко В.В. Реалізація принципів судової влади в КПК України 2012 р.: концептуальний аналіз / В.В. Городовенко // Адвокат. – 2012. – № 7. – С. 9–14.
14. Международный пакт о гражданских и политических правах, принят Резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН от 16 декабря 1966 г. // Действующее международное право : в 3 т. / сост. Ю.М. Колосов и Э.С. Кривчикова. – М. : Изд-во Моск. независ. ин-та междунар. права, 1997. – Т. 1. – 1997. – С. 21–39.
15. Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задерживанию или заключению в какой бы то ни было форме, принят Генеральной Ассамблеей ООН 09 декабря 1988 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_206.
16. Конвенция про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
17. Гончаренко О.А. «Розумний строк» розгляду справи у практиці європейського суду з прав людини / О.А. Гончаренко // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 126–131. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12goazpl.pdf>.
18. Шевчук С.В. Захист права на додержання розумних строків судового провадження: європейський досвід та українські реалії / С.В. Шевчук // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 8.
19. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

Пахлеванзаде А. Место принципа разумности сроков в системе общих основ Уголовного процессуального кодекса Украины

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические аспекты внедрения в уголовное судопроизводство Украины принципа разумности срока. Определены уровни нормативно-правового закрепления данного принципа: международный, европейский, национальный. Установлена роль данного принципа в механизме обеспечения прав, свобод и законных интересов участников уголовного судопроизводства. Подчеркнута важность обязанности по обеспечению проведения уголовного производства в разумные сроки как необходимой предпосылке выполнения задач уголовного судопроизводства и соблюдения основных прав человека на всех его стадиях.

Ключевые слова: принципы права, принципы права, принцип разумного срока уголовного производства.

Pakhlevanzade A. The principle of reasonable time among the general principles of the Criminal Procedural Code of Ukraine

Summary. The theoretical aspect of the implementation of the principle of Criminal Justice Ukraine reasonableness of the time is researched. There are levels of legal consolidation of this principle: international, European, national. Its role in the mechanism

of protection of rights, freedoms and legitimate interests of participants in criminal proceedings is determined. It is emphasized the importance of the obligation to ensure criminal proceedings within a reasonable time as prerequisite tasks of criminal proceedings and respect for fundamental human rights in all its stages.

Key words: principles of law, foundations of law, principle of a reasonable time of criminal proceedings.